

3.2. Инвестицион салоҳиятни баҳолашнинг услубий йўналишлари

Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг энг муҳим вазибаларидан бири иқтисодий ўсишни жонлантириш ва аҳолининг турмуш даражасини ошириш учун қулай шароитларни яратиш ҳисобланади. Мазкур вазибани амалга ошириш ва таъминлашнинг зарур шарти республика ҳудудларининг инвестицион салоҳиятини ошириш ва ушбу жараёни муваффақиятли олиб боришда ҳудудларнинг географик жойлашуви, табиий ресурсларнинг мавжудлиги, унинг захираси, меҳнат ресурсларининг сони, ёши ва малакаси, шунингдек, ҳудудда бир неча йиллардан бери сақланиб келинаётган ихтисослашув даражаси, инфратузилмаларнинг ҳолати каби бир қанча омилларни инобатга олиш асосий шартлардан ҳисобланади.

Мамлакат ҳудудларининг салоҳиятини тўғри аниқлашда инвестор ҳудуднинг ривожланиш стратегиясига, аҳолининг даромадига ва маҳаллий бошқарув органлари томонидан олиб борилаётган комплекс чоратadbирларнинг нечоғли бозор муносабатларига мос келаётганига қараб қарор чиқаради.

Инвестор ва давлат бошқаруви органларининг ўзаро манфаатлари уйғунлиги ҳудуднинг инвестицион салоҳиятини баҳолаш услубиётига таъсир кўрсатади. Бу, шубҳасиз, инвестор томонидан инвестиция киритиш учун тақдим этилаётган ҳудуднинг якуний баҳосини аниқлашда ўз аксини топади. Турли услубиётларда у ёки бу якуний мақсадларга эътибор қаратилиши ҳудуднинг инвестицион жозибадорлиги бўйича турли хилдаги талқин ва турлича тушунишларни юзага чиқармоқда.

Иқтисодчилар орасида ҳудуднинг инвестицион салоҳияти мазмуни бўйича бир қанча тушунчалар, таърифлар тилга олинади. Хусусан, мазкур тушунчани қуйидаги атамалар билан ўхшаш сифатида эътироф этилиши оммалашган: *инвестицион жозибадорлик, ҳудудий рақобатбардошлик, инвестицион хатар, инвестицион иқлим, ҳудудларнинг табақалашув даражаси, инвестицион фаоллик.*

Айни дамда мутахассислар томонидан ҳудудларнинг инвестицион салоҳиятини аниқлаш бўйича кенг қўлланиладиган (ёки Ўзбекистон шароитига мос келадиган) услубиёт мавжуд эмас. Кўпгина ҳолларда Россия шароитида ишлаб чиқилган услубиётлардан фойдаланилади.

Бизнинг фикримизча, охириги йилларда мазкур мавзу бўйича тадқиқот олиб борган энг машҳур ва таниқли мутахассислар И.Гришин, А.Шахназаров, И.Ройзман каби олимлар бўлиб, уларнинг тадқиқотларида бир қанча хорижий услубиётлар (Доу-Джонс, саноат фаоллиги индекслари, корхона раҳбарларини конъюнктурага оид сўровлар тизими, Гарвард бизнес-мактаб услуби, Тейн-Уотерс, Котлер-Хейзлер, “The Economist”, “Fortune”, “Euromoney” журналлари ва бошқа услубиётлар) кенг қўлланилмоқда.

Юқорида таъкидланган барча услубиётларни учта йирик гуруҳга бўлиш мумкин:

- *Эксперт хулосаси бўйича баҳолаш (баллик);*
- *ранг (тартиб бўйича) жойларининг йиғиндисини эконометрик баҳолаш (кўпинча алоҳида кўрсаткичларнинг аҳамиятлилиги бўйича турли салмоқли коэффицентлар ёки салмоқли балларни қўллаган ҳолда);*
- *статистик кўрсаткичларни эконометрик баҳолаш.*

Барча услубиётлар, охир-пировардида, якуний рейтингда худудни тавсифловчи (рангларга ажратувчи) интеграл кўрсаткични келтириб чиқаради. Гуруҳлардаги барча усуллар ўз камчиликларига эга ва улар юқорида номлари келтирилган олимлар томонидан ҳам танқид қилинган. Уларнинг учта асосий жиҳатларини (камчиликларини) келтириш мумкин:

1) аксарият услубиётлар балл бўйича, кўпинча эксперт баҳолаш, яъни ҳисобга олинадиган ҳар бир омилни баҳолашни қўллашни афзал кўради. Бироқ амалиёт шундан далолат берадики, эксперт балли бўйича баҳолаш субъективдир ва одатда худудий тавсифларнинг ҳақиқий ёйилишини текислайди ёки торайтиради (экспертлар инстинкт орқали ўртача шкала бўйича миқдорларни танлайдилар ва энг юқори ва паст кўрсаткичларни баҳолашдан бош тортадилар);

2) алоҳида кўрсаткичларни интеграл кўрсаткичга келтириш услубиётининг камчилиги – ҳосил бўлган интеграл рейтинг фақатгина бир худуднинг иккинчи худуддан муайян белги (ёки уларнинг йиғиндисини) бўйича илғор ёки орқада қолаётганини кўрсатади;

3) у ёки бу шкалага кўра кўрсаткичларнинг сонли миқдорлари ёрдамида амалга оширилаётган статистик баҳолашда қўлланилаётган маълумотларни “бўлиб чиқиш” интервалларнинг сони ёки балл бўйича баҳолашнинг олдиндан белгиланган кўлами чегараланганлиги боис, худудлар бўйича статистик кўрсаткичларнинг табақалашув даражасини тўлиқ акс эттирмайди. Айниқса, салмоқли баллар коэффицентлари қўйилганда экспертларнинг малакаси етарли даражада эмаслиги яққол сезилади. Мазкур усул (эксперт баҳолаш усуллари билан бир қаторда) тегишли ҳақиқий, муаллифлар хоҳишига боғлиқ бўлмаган тавсифларнинг ҳақиқий ёйилишига амал қилмайди.

Шуни таъкидлаш керакки, олимларнинг фикрича, статистик ўлчаб бўлмайдиган айрим белгилар (масалан, худуднинг ташқи савдога чиқишини белгилаб берадиган географик жойлашувини баҳолаш) учун эксперт балл бўйича баҳолаш заруриятдан келиб чиққан ҳолда қўлланилади.

Ҳар қандай мураккаб тизим каби худуднинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш қуйидаги кўрсаткичлар бўйича табақаланади:

1) макроиктисодий кўрсаткичлар йиғиндисини (ЯИМ, миллий даромад ва саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмлари; миллий даромадни тақсимлаш тавсифи ва динамикаси; инвестицион фаолиятни қонуний тартибга солиш ҳолати; хусусийлаштириш жараёнининг кечиши, алоҳида инвестицион бозорлар, шу жумладан, фонд ва пул бозорларининг ривожланганлиги) баҳолашда қўлланиладиган усуллар. Асосий кўрсаткичлар

сифатида ишга солинган активларнинг фойдалилик даражаси: умумий активлар суммасининг товар ва хизматлардан тушган фойдага нисбати; баланс фойданинг умумий активлар суммасига нисбати.

2) инвестицион муҳит салоҳиятига таъсир кўрсатувчи омиллар йиғиндисини баҳолашга асосланган кўп омилли ёндашув. Мазкур ёндашувнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, айти дамда ушбу омилларнинг якуний рўйхати ҳозирча тўлиқ шаклланмаган. Инвесторлар учун энг муҳим бўлган ва инвестицион муҳитнинг энг асосий унсурларига тегишли бўлган омиллар қуйидагиларга бўлинади: сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, экологик, жинсий, молиявий, ресурс–ҳом ашёвий, меҳнат, ишлаб чиқариш, инновацион, инфратузилмавий, истеъмол, институционал, қонунчиликка оид ва бошқалар.

3.2.1-расм. ХИСни ташкил этувчи элементлар¹

Худуднинг инвестицион салоҳиятини (ХИС) баҳолашда бетараф, яъни фақат хўжалик ёндашуви қўлланилиб, у аксарият ҳолларда субъектив тарзда баҳоланадиган сиёсий ва айрим ижтимоий омилларни ҳисобга олмайди (3.2.1-расм).

3) хатарларни аниқлаш усули (экспертлар томонидан аниқланадиган хатарлар). Инвестицион муҳитнинг таркибий қисми сифатида иккита асосий тоифалар кўрилади: инвестицион салоҳиятнинг ҳолати ва инвестицион хатарлар ҳолати. Бу мураккаб ва миқдорий усул бўлиб, ҳам статистик, ҳам экспертлар фикрларини ҳисобга олишни назарда тутди. Мазкур усул бир қатор камчиликларга эга: инвестицион жозибадорлик ва инвестицион фаоллик ўртасидаги алоқанинг мавжуд эмаслиги; экспертлар фикрларининг субъективлиги; интеграл кўрсаткичларни келтириб чиқаришда инвестицион салоҳият ва хатарларни баҳолаш услубиётининг шаффоф эмаслиги; худуднинг инвестицион муҳит тавсифларини акс эттиришда тизимлилик даражасининг йўқлиги;

4) инвестицион жозибадорликни амалга ошириш усули худуднинг инвестицион фаоллиги орқали ва инвестицион муҳитнинг таркибий қисми

¹Муаллиф ишланмаси.

ҳисобланган инвестицион фаолиятнинг интенсивлигини аниқлаш зарурлигига асосланади. Мазкур ёндашув якуний баҳолаш натижасида юқори аниқлик ва натижаларнинг юқори даражада ишончли, ҳисоб-китобларнинг мураккаблиги билан ажралиб туради.

Инвестицион муҳитни интеграл инвестицион жозибадорлиги ва инвестицион фаолликни аниқлаш йўли билан миқдор жиҳатдан баҳолаш назарда тутилади. Ушбу усулнинг моҳияти, “субъект”нинг инвестицион фаоллиги (албатта, қандайдир вақт лагига риоя қилган ҳолда) орқали ўз жозибадорлигини қанчалик яхши амалга ошириши ва субъект инвестицион фаоллигининг унинг жозибадорлигини амалга ошириш натижалари билан алоқаси мавжудлигини кўрсатиб туради.

Умуман олганда, макроиктисодий ёки кўп омилли моделлар асосида эксперт балл бўйича баҳолаш усуллари кенг қўлланилмоқда. Муалифларнинг таъкидлашича, ҳар бир ҳудуд бўйича муаммоларнинг умумий тасаввурини акс эттирувчи мазкур таҳлил турининг фойдалилигини рад этмаган ҳолда санаб ўтилган аксарият услубиётларнинг қўлланилиши кўп меҳнат, қиммат турувчи эксперт амалларини олиб боришни талаб этади ва ўз моҳиятига кўра объектив ҳисобланган услубиётда ишончлилик мезонининг йўқлиги туфайли, олинган натижаларнинг объективлигини тасдиқламайди.

Албатта, статистик йўл билан ўлчаб бўлмайдиган бир қатор белгилар ҳам мавжуд, аммо уларнинг сони кам ва юқори аҳамият касб этмайди. Бунда ҳақиқий белгилар (уларнинг объективлик даражаси юқори бўлганлиги боис), яъни давлат статистика маълумотлари ва инвесторлар учун аҳамиятли бўлган ҳудудларнинг иктисодий, ижтимоий, табиий-географик кўрсаткичлар бўйича миқдорий тафсилотларига асосий эътибор қаратилади.

Эконометрик услубиётлар амалда кенг қўлланилмайди, чунки улар алоҳида тармоқ ва корхонанинг жозибадорлиги (фаоллиги ёки рақобатбардошлиги)ни аниқлаш учун ишлаб чиқилган. Бироқ уларнинг босқичма-босқич мослаштирилиши ва такомиллашиб бориши яхши натижаларни олишга имкон бермоқда. Умуман олганда, ушбу услубиётларда ўз рейтингларидаги макроиктисодий кўрсаткичлардан фойдаланилади.

Шуни таъкидлаш керакки, мазкур услубиётлар энг муҳими: бир ҳудуд, масалан, Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлатдан қанчалик устун туриши ёки орқада қолишини кўрсатмайди ҳамда мазкур рейтингларнинг динамикасини ўрганишни назарда тутмайди. Аслида, ҳудуд рейтинг бўйича кўтарилганда, ўз кўрсаткичларини мустақил тарзда яхшилайти, зеро, интеграл кўрсаткичлар бўйича бир неча йиллар давомидаги тренд нолга тенг ёки манфий ўсиб бориши ва рейтингдаги ўсиш ташқи омиллар (қўшни давлатлардаги кўрсаткичларнинг кескин пасайиши) ҳисобига эришилиши мумкин. Айни дамда, эксперт баҳолаш асосида натижаларни кейинчалик тўғрилаган ҳолда инвестицион жозибадорликни амалга ошириш усуллари унсурларини қўллаб статистик маълумотларни эконометрик баҳолашга асосланган ёндашув энг қулай ва объектив ҳисобланади.

Шунингдек, бизнинг фикримизча, олинган натижаларнинг объективлик, ишончлилик, тўғрилилик даражасини ошириш учун оператив ҳисоб-

китоблардан ташқари, ҳисоб-китобни динамикада, камида беш йиллик давр бўйича амалга ошириш мақсадга мувофиқдир. Бу ҳудудлар фаоллиги трендини аниқлашга имкон беради. Ушбу тренд бўйича ҳудудларнинг “олдинги” йиллардаги жозибаторлигини сақлаш ва кейинги SWOT-таҳлил учун муаммолли ҳудудларни аниқлаш имконини беради.

Қуйида келтирилган услубиёт муқобил вариантлардан энг яхши вариантни танлаб олишни назарда тутати; ҳисоб-китобларни асослаш даражаси (балл бўйича усулларга нисбатан) юқорилиги билан тасифланади, чунки уларнинг ҳар бирида тегишли нормалаштириш меъёри (яъни дастлабки маълумотларни чексиз миқдорларга келтириш) – бизнинг мисолимизда ўрта ва максимал миқдорларни нормалаштиришни назарда тутати. Ҳосил бўладиган стандартлаштирилган дастлабки маълумотлар улар устидан лозим бўлган аниқлилик билан ҳар қандай арифметик амалларни бажаришга имкон беради.

Умуман олганда, чекловларни ўз ичига қамраб олган ҳудудларни инвестицион салоҳиятини баҳолаш услубиёти қуйидаги ҳисоб-китоб–таҳлилий операция босқичларидан таркиб топади.

1-босқич. Туманлар салоҳиятини миқдор жиҳатдан баҳолаш. У қуйидагиларни назарда тутати:

1. Ҳудуд инвестицион жозибаторлигининг интеграл даражасини ҳисоблаш учун дастлабки кўрсаткичларни танлаш ва уларни жадвалга солиш:

1.1. статистик маълумотлардан ҳосил бўлган алоҳида кўрсаткичларни ҳисоблаш, масалан:

– ҳудуднинг иқтисодий фаолият турининг иқтисодий самардорлиги:

$$ИҚ_{ij} = \frac{МС_{ij}}{И_{ij}} \quad (3.1)$$

бу ерда

$ИҚ_{ij}$ – j ҳудуднинг i турдаги фаолияти бўйича иқтисодий қайтим кўрсаткичи;

$МС_{ij}$ – j ҳудуднинг i турдаги фаолияти бўйича молиявий натижалари (фойда/зарар);

$И_{ij}$ – ўтган йилларда i турдаги фаолият бўйича j ҳудудга асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми.

$$ИЖ_{ij} = \frac{P_{ij}}{ИД_{ij}} \quad (3.2)$$

бу ерда,

$ИЖ_{ij}$ – i турдаги иқтисодий фаолият бўйича инвестицион жозибаторлик даражаси;

P_{ij} – i турдаги иқтисодий фаолият бўйича j ҳудудда товар ва хизматларни сотишнинг даромадлилиги – рентабеллик даражасининг ўсиши;

$ИД_{ij}$ – i турдаги иқтисодий фаолият бўйича j ҳудудда асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг ўзгариши.

Туманларда фаолият олиб бораётган хўжалик юритувчи субъектлар томонидан йўналтирилган ички инвестицияларнинг жон бошига тўғри келиши:

$$\text{ИИК}_{жj} = \frac{\sum A_j \text{CA}_j}{\text{AC}_j} \quad (3.3)$$

бу ерда,

$\text{ИИК}_{жj}$ – j ҳудудда жон бошига тўғри келадиган ички инвестицион ресурслар коэффиценти;

A_j – j ҳудуддаги барча соҳа ва тармоқларнинг амортизация ажратмаси;

AC_j – j ҳудуддаги аҳоли сони.

Ҳудуднинг автомобиль йўллари билан таъминланганлик (қамрови) даражаси (Энгел коэффиценти формуласи орқали аниқланади):

$$\text{ЙК}_j = \frac{\text{ЙЎ}_j}{(\text{M}_j * \text{AC}_j)^{1/2}} \quad (3.4)$$

бу ерда,

ЙК_j – j ҳудуднинг йўллар билан таъминланганлик коэффиценти;

ЙЎ_j – j ҳудудда автомобиль йўлларининг каттиқ қоплама билан таъминланганлиги, км;

M_j – j ҳудуднинг жами майдони, m^2 ;

AC_j – j ҳудуддаги аҳоли сони, киши.

1.2. статистик маълумотлар (масалан, рентабеллик, соф фойда, ишлаб чиқариш ҳажми ва бошқаларнинг ўсиш индекси) асосида бошқа кўрсаткичларни ҳисоблаш.

2. Таҳлил қилинаётган даврнинг (ҳар бир йил учун) ҳар бир ҳудуд бўйича интеграл кўрсаткичларини ҳисоблаш (динамикани аниқлаш учун).

“Ўртача вилоят бўйича” (“ўртача туманлар бўйича”) кўрсаткични аниқлаш учун ҳар бир кўрсаткич бўйича оралиқ ҳисоб-китобни амалга ошириш ва унга туманларнинг қийматларини яқинлаштириш (яъни меъёрлаштириш амалини бажариш) назарда тутилади.

Шунингдек, “вилоят бўйича максимал даража”га нормаллаштириш ҳам мумкин (бу экспертнинг хоҳишига кўра амалга оширилади, у якуний тақсимотга таъсир кўрсатмайди).

Маълумотлар оралиқ жадвалга киритилади.

3. Ҳар бир туманнинг асосий ички фаолият турлари бўйича интеграл кўрсаткичларни ҳисоблаш ва туман иқтисодиётида асосий “ўсиш нуқтаси”ни аниқлаш мақсадида максимал қийматга эга бўлган учта иқтисодий фаолият турларини танлаб олиш.

4. Туманларни оддий рангларга бўлиш (MS Excel воситалари орқали) – 1-дан n -гача ўринларини вилоят туманлари сони бўйича тақсимлаш ва маълумотларни жадвалга солиш.

2-босқич. Туманлар салоҳиятини сифат жиҳатдан баҳолаш. У куйидагилардан таркиб топади:

1. Таянч кўрсаткичларнинг “эксперт ўлчовлар”ни ҳисобга олган ҳолда туманларни рангларга бўлиш:

1.1) экспертларнинг (масалан, туман ижроия кўмиталари тегишли мутахассислари) сўровномасига кўра, 1-босқич (1.1-1.2 бандлари)дан олинган кўрсаткичлардан энг асосий кўрсаткичлар танлаб олинади. Улар туманнинг инвестицион жозибadorлигини мезонли тавсифлаш учун муҳимлилик даражаси бўйича рангларга бўлинади ва шу тарзда уларнинг “салмоғи (вазни)” аниқланади (3.2.1-жадвал).

3.2.1-жадвал

Инвестицион муҳит жозибadorлигига таъсир кўрсатадаган омиллар ва етакчи (лидер) кўрсаткичлар бўйича эксперт танловининг мезонлари²

№	Кўрсаткичларнинг номланиши	Эксперт салмоғи/вазни” кўрсаткичи (коэфф), I=100%	Инвестицион жозибadorлик мезони
1	Иқтисодий қайтим (ўсиш, п.п.)	0.20	Натижадорлик
2	Фойда (ўсиш даражаси, %)	0.20	Молиявий салоҳият
3	Ишлаб чиқариш ҳажми (ўсиш даражаси, %)	0.20	Ишлаб чиқариш салоҳияти
4	Иқтисодий фаол аҳоли сони, киши	0.20	Меҳнат салоҳияти
5	Жон бошига тўғри келадиган ички инвестиция ҳажми (ўсиш даражаси, %)	0.20	Ички инвестиция салоҳияти

1.2) Юқоридаги жадвалдаги кўрсаткичлар, хусусан, 1-босқичда салоҳиятни миқдор жиҳатдан баҳолаш учун қўлланиладиган кўрсаткичлар уларнинг “эксперт салмоғи”га кўпайтириш йўли билан тўғриланади (текисланади);

1.3) барча кўрсаткичлар (уларни “эксперт салмоғи” бўйича муҳимларга ажратиб олган ҳолда) оралик жадвалга киритилади;

1.4) оралик жадвал асосида ҳар бир туман бўйича интеграл кўрсаткич қайта ҳисобланади;

1.5) туманларнинг асосий кўрсаткичларини тўғрилаш (текишлаш) натижаси (интеграл кўрсаткичларнинг янги миқдори бўйича) яна рангларга бўлинади.

2. Инвестицион салоҳиятнинг муҳим унсурларини тавсифловчи асосий мезонли кўрсаткичлар асосида туманларни матрица усули билан (“БМК матрицаси” атамасидан фойдаланган ҳолда) рангларга бўлиш:

2.1) ягона базаси (асосий капиталга инвестициянинг ўсиш суръати) асосида тегишли кўрсаткичлар (2-босқич, 1.1 банди) бўйича ҳудудлар матрица квадрантлари бўйича тақсимланади (3.2.2-жадвал):

- вертикал бўйича барча кўрсаткичлар учун ягона база – ҳар бир туман бўйича асосий капиталга киритилган инвестициянинг ўсиш суръати;

- горизонтал бўйича ҳар бир туман бўйича кўрсаткичларнинг миқдори ёзилади;

²Зайцев В.В. Инвестиционный потенциал региона: методика оценки / В.В. Зайцев, Д.Н. Худяков // Экономика и управление. 2013. № 1 (33). С. 19-24.

- натижада, ҳар бир туман шаклланаётган матрица квадрантларидан бирига жойланади. Вертикал ва горизонтал бўйича квадрантларга бўлинган чизик тегишли кўрсаткичларнинг барча миқдорлари бўйича ўртача арифметик кўрсаткич орқали аниқланади;

- матрица квадрантларига 1 дан 4 гача ранг (“аутсайдерлар”дан тортиб “турғун етакчилар”гача) берилади.

Агар инвестицион жозибadorлик (ИЖ) ҳудудларнинг тез суръатлар билан ривожланишини тавсифловчи омилларнинг ривожланиш тезлиги билан белгиланадиган бўлса, у ҳолда фақат кўрсаткичларнинг суръат билан боғлиқ миқдорлари (сони, ўлчов бирлигидан ташқари) қўлланилади.

3.2.2-жадвал

Матрица усули орқали ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлигини (рақобатбардошлигини) баҳолаш намунаси

Инвестиция даражаси, %	юқори	“Юқорилаб бораётган лидерлар” (3 – ранг)	“Эътибор талаб қиладиган” (2 – ранг)
		Ҳудудларнинг квадрантлар бўйича тақсимланиши	Ҳудудларнинг номланиши
	паст	“Ривожланишдан чарчаган (тўхтаб қолган) лидерлар” (4 – ранг)	“Аутсайдерлар” (1 – ранг)
		Ҳудудларнинг номланиши	Ҳудудларнинг квадрант бўйича тақсимланиши
	юқори	Иқтисодий қайтим (натижадорлиги), ўсиш даражаси (п.п.)	паст

Манба: Зайцев В.В. Инвестиционный потенциал региона: методика оценки / В.В. Зайцев, Д.Н. Худяков // Экономика и управление. 2013. №1 (33). С. 19-24.

2.2) ҳисобланган интеграл кўрсаткичларни ҳисобга олган ҳолда матрицали тақсимотга мувофиқ ҳолда туманларни рангларга бўлиш (3.2.2-жадвал):

- матрицанинг (тақсимотнинг) ҳар бир вариантида туманнинг эгаллаб турган квадрант рангига мос равишда ранг берилади;

- туман ранги матрицанинг тегишли вариантига мос бўлган кўрсаткичнинг “эксперт салмоғи”га кўпайтирилади;

- туман квадрантларга тақсимланиб, матрицанинг барча вариантлар бўйича барча “ранг-салмоқ” миқдорларининг ўртача арифметик миқдорини ҳисоблаш йўли билан ҳар бир туман бўйича интеграл кўрсаткич аниқланади;

- туманлар ҳосил бўлган интеграл кўрсаткичлар бўйича рангларга бўлинади ва 2-босқич 1.3. бандидаги оралиқ жадвал тўғриланади.

3-босқич. Туманларнинг инвестицион салоҳиятини миқдор ва сифат жиҳатдан баҳолаш асосида уларни рангларга бўлувчи кўрсаткичларни якуний тўғрилаш.

2-босқичдаги 2.2. банднинг охириги кичик бандида ҳосил бўлган миқдорлар асосида ўртача арифметик кўрсаткич аниқланиб, у билан миқдорий таҳлил тўғрилиланади. Кейинги босқичда такрор равишда камайиш бўйича оддий рангларга бўлиш амалга оширилади ва натижалар якуний рейтингга солинади (1-босқичнинг 4-банди). Сўнгра эса, фаолиятнинг энг рақобатбардош турлари аниқлангани ҳолда туманнинг инвестицион жозибадорлиги харитасига жойланади (3.2.3-жадвал).

Айни дамда юқорида келтирилган услубиётнинг афзал жиҳатлари мавжуд:

- ҳудуднинг инвестицион салоҳиятини шартловчи инвестицион жозибадорлик ва инвестицион фаолликни ўзаро алоқадорликда кўриб чиқади; инвестицион жозибадорлик/фаоллик динамикада кўриб чиқилади;

- услубиётнинг мақсадлар бўйича эластиклиги – уни турли мақсадлар (ҳам салоҳиятли инвесторлар, ҳам давлат бошқарув органлари мақсадлари)га мослаштириш имконияти мавжуд;

- услубиётнинг маълумотлар бўйича эгилувчанлиги – муайян бир кўрсаткичларга қатъий боғланмаган (ҳудуднинг интеграл (комплекс) инвестицион жозибадорлигини аниқлаш учун инвестицион жиҳатдан муҳим кўрсаткичлар таркиби ўзгармасдан қолиши мумкин эмас ва Ўзбекистон иқтисодиёти ривожланишининг ҳар бир босқичи хусусиятларига қараб қисман ўзгариши лозим).

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, айни дамда келтирилган услубиёт бизнинг тадқиқотимизда четда қолиб кетган бир қатор омиллар, масалан: минерал–ҳом ашё ресурслари, табиий захираларнинг (ушбу омиллар ҳудуднинг табиий-географик салоҳиятига оид кўрсаткичларга киради, улар ҳудуд майдони ҳисобига ва аҳоли жон бошига ҳисобланади) ҳажми; ҳудудда умумий жинойатчилик даражаси; экологик ифлосланганлик ва иқлимнинг ноқулайлик даражаси; хорижий инвесторлар катта эътибор қаратаётган сиёсий ҳолат ҳисобга олинмаган.

3.2.3-жадвал

Фаолият	Жойлашуви	Ҳисоб-китоб
“Инвестицион натижадорлик” бўйича 1-рақамли ҳудуд/туманнинг жойлашуви (иқтисодий қайтим кўрсаткичи)	4 ранг бўйича квадрант “Ривожланишдан тўхтаб қолган лидерлар”	ҳудуд/туманнинг (4) квадрант бўйича ранги “эксперт салмоғи/вазни” (0.20) кўпайтрилади
Навбатдаги рақам бўйича ҳудудларнинг жойлашувчи №...	квадрант...	ҳудуд/туманнинг (...) квадрант бўйича ранги “эксперт салмоғи/вазни” кўпайтрилади...(1,...)
Ушбу жадвалнинг 3 устунига мувофиқ ҳудуд/туманнинг ўртача арифметик қиймати келтириб чиқарилади		бу ерда, N – квадрант бўйича ҳудуд/туманнинг ранги; Э – “эксперт салмоғи (вазни)” кўрсаткичи варианты; В – вариантларнинг тақсимланиш миқдори.

Умуман олганда, ҳудудларни инвестицион салоҳиятини баҳолаш бўйича услубиёт ҳудуднинг инвестицион жозибадорлиги ва ундаги инвестицион фаоллик ўртасидаги объектив ҳолда мавжуд бўлган ўзаро алоқадорликни ҳисобга олади, бу эса, инвестицион иқлимни яхшилаш бўйича ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда муаммоли нуқта ва кўрсаткичларни аниқлашга имкон беради.

Инвестиция муҳити микроиқтисодиёт даражасида икки томонлама, яъни инвестор ва аниқ давлат органлари, хўжалик субъектлари ўртасидаги муносабатларда ўз аксини топади. Инвестиция муҳити ҳар қандай аниқ вақт учун объектив ҳолат бўлиб, капитал қўйиш учун мавжуд шароитларнинг мажмуасини ўзида қамраб олади. **Инвестиция муҳити давлат органларининг бошқариш фаолияти таъсирида шаклланади.** Шунинг учун давлатнинг инвестиция сиёсати энг асосий омиллардан ҳисобланади.

Шу маънода ҳар бир давлат капитал импорт қилишда ўзининг аниқ капитал қабул қилиш тизимига эга бўлади. Капитал қабул қилиш тизими бу хорижий капиталга нисбатан давлат сиёсати ва қонунларининг, меъёрий ҳужжатларининг мажмуасидир. Ўзбекистонда ҳам ишлаб чиқаришга капитал қабул қилиш тизими йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда. Ҳозирда хорижий инвестицияларга бўлган муносабатда замонавий халқаро хўжалик алоқалари қоидаларига асосланган ҳолда, қонун ва қарорлар ишлаб чиқилмоқда, шунингдек, хорижий инвестицияларнинг кенгрок инфратузилмалари яратилмоқда.

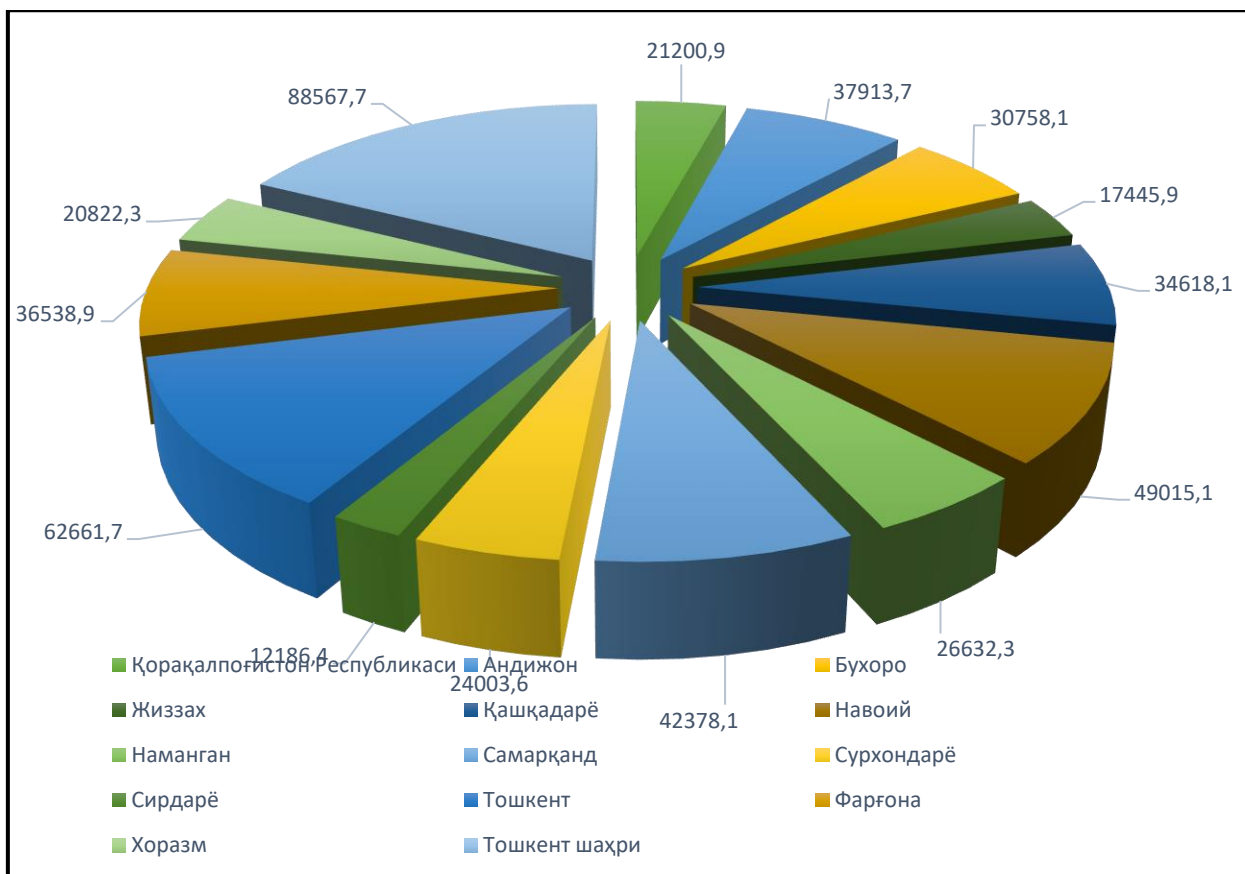
Таъкидлаш жоизки, юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар даврида мавжуд инфратузилмани модернизация қилиш, инвесторларга тенг шароитлар яратиш орқали иқтисодиётимизга маҳаллий ҳамда хорижий инвестицияларни жалб қилиш бўйича қатор ижобий кўрсаткичларга эришилди.

2014 йилда иқтисодиётимизга жалб қилинган инвестициялар ҳажми 10,9 фоизга ўсди ва АҚШ доллари ҳисобида 14 миллиард 600 миллион долларни ташкил этди. Бунда жами капитал қўйилмаларнинг 21,2 фоиздан ортиғи ёки 3 миллиард доллардан зиёдини хорижий инвестиция ва кредитлар ташкил қилди. Уларнинг тўртдан уч қисми тўғридан-тўғри хорижий инвестициялардир.

Инвестиция дастурини амалга оширишда корхоналарнинг ўз маблағлари ҳисобидан йўналтирилган тўғридан-тўғри хусусий инвестициялар йилдан-йилга фаоллашиб бормоқда. Биргина ўтган йилда бундай инвестициялар ҳажми 10,3 фоизга ўсиб, 4 миллиард 300 миллион долларни ёки жами инвестициялар ҳажмининг қарийб 30 фоизини ташкил этди³.

Агар 2003 йилда иқтисодиётга йўналтирилган капитал маблағлар 1978,1 млрд. сўмни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб унинг ҳажми қарийб 31732,7 млрд. сўмга кўпайган. Ўтган 2013 йилга нисбатан эса 17,5 фоизга ошганини кузатиш мумкин.

³Karimov I.A. [2015-yilda iqtisodiyotimizda tub tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish, modernizatsiya va diversifikatsiya jarayonlarini izchil davom ettirish hisobidan xususiy mulk va xususiy tadbirkorlikka keng yo'l ochib berish – ustuvor vazifamizdir.](http://www.press-service.uz) <http://www.press-service.uz>

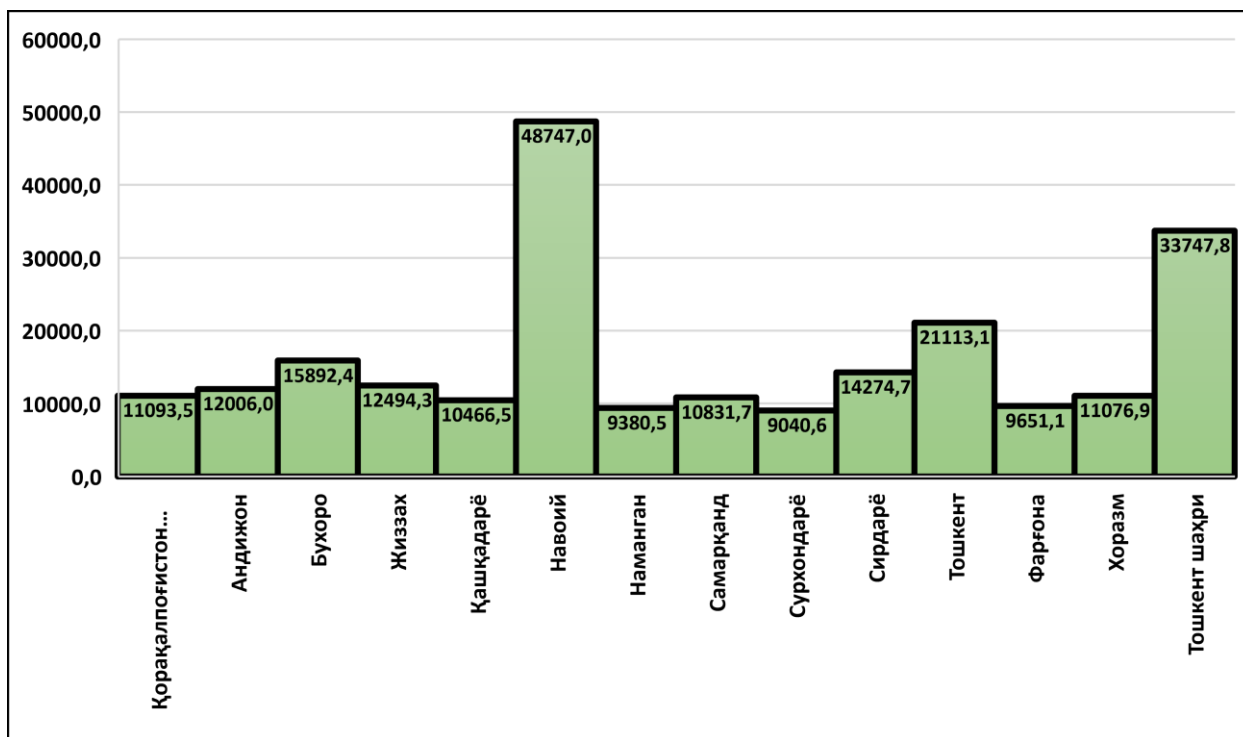

3.2.1-расм. 2020 йилда Ўзбекистон Республикаси ҳудудларида яратилган ялпи ҳудудий маҳсулот қиймати, млрд.сўм⁴.

Ўтган йиллар динамикасига эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакатимиз иқтисодиётига сарфланаётган инвестициялар ҳажми, айниқса, асосий капиталга йўналтирилаётган маблағлар йилдан-йилга ўсиб бормоқда, унга мос равишда ялпи ички маҳсулот ҳам кўпаймоқда. Иқтисодиёт назариясидан маълумки, асосий капиталга йўналтирилаётган инвестициялар ва мамлакатда яратилаётган товар хизматлар ўртасида юқори корреляцион боғлиқлик мавжуд.

Ҳудудлар кесимида ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг таҳлилига келадиган бўлсак, 2020 йилда энг юқори кўрсаткич Тошкент шаҳрига тўғри келган. Ушбу ҳудудда яратилган ЯҲМ (Ялпи ҳудудий маҳсулот) 88567,7 млрд.сўмни ташкил этди (3.2.1-расм). Ўз-ўзидан жон бошига тўғри келадиган ЯҲМ ҳам Тошкент шаҳрида энг юқори қийматни ташкил этган.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти маълумотлари асосида тайёрланган.

3.2.2-расм. 2020 йилда жон бошига яратилган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг мутлоқ қиймати, минг сўмда⁵.

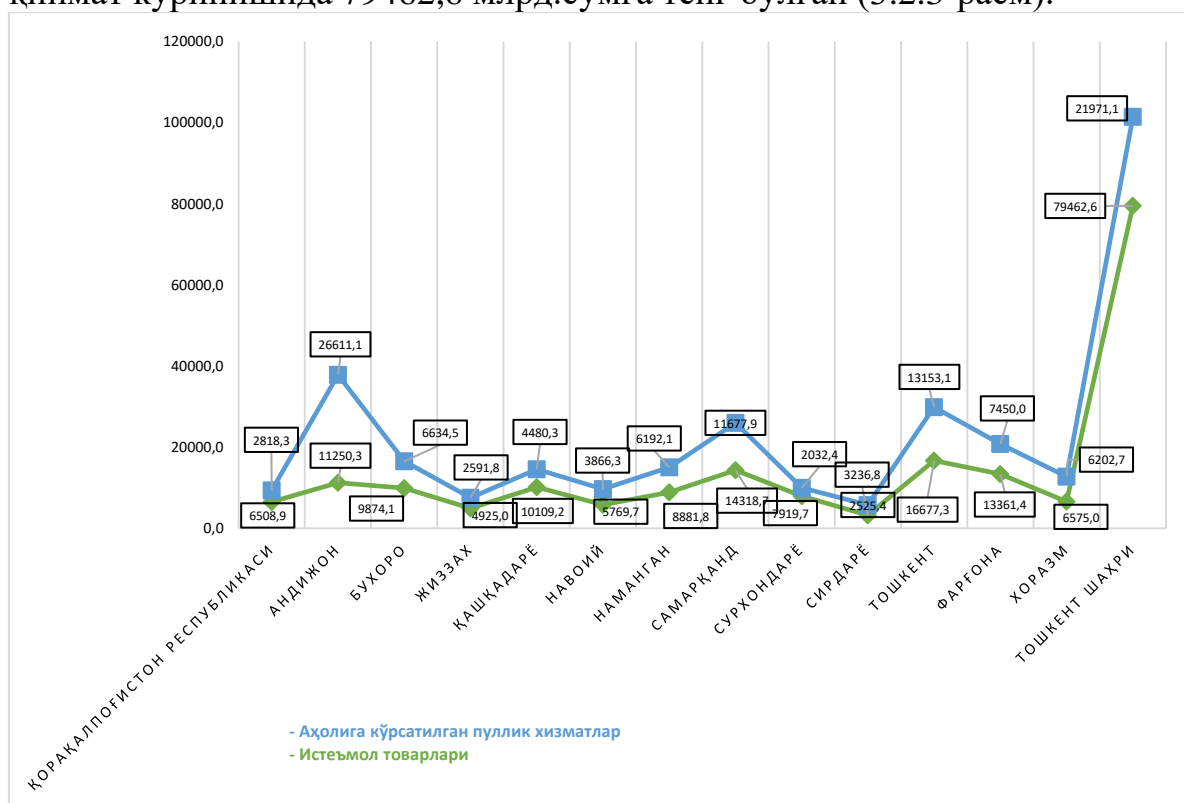
2020 йилда Навоий вилоятида яратилган товар ва хизматларнинг жами қиймати 49015 млрд.сўмни ташкил қилгани ҳолда, вилоятлар кесимида таққослаганимизда 3-ўринда бўлишига қарамасдан, жон бошига тўғри келадиган ЯХМ (48747 минг сўм) бўйича биринчи ўринда туради.

Бу ҳам бўлса, ҳудуднинг табиий шароити билан бирга, у ерда барпо этилган ва капитал сиғими юқори бўлган ишлаб чиқариш кучларининг жойлашганлиги билан изоҳланади. Зеро, капитал сиғими юқори бўлган тармоқ ва корхоналарда меҳнат унумдорлиги ҳам юқори бўлади. Сирдарё вилоятида ишлаб чиқарилган жами товар хизматларнинг қиймати мамлакатимизда яратилган ЯИМнинг 2,1 фоизини ташкил этади. Жон бошига яратилган ҳудудий маҳсулотларнинг энг пастги қиймати Сурхондарё вилоятига тўғри келган. Яъни, ўтган 2020 йилда мазкур ҳудудда жон бошига ишлаб чиқарилган ялпи ҳудудий маҳсулотнинг ҳажми 9040,6 минг сўмни ташкил этди (3.2.2-расм). Ҳудудий ишлаб чиқариш ва у ерда олиб борилаётган иқтисодий сиёсат мазмун жиҳатидан ҳудуднинг инновацион салоҳиятига ҳам боғлиқ бўлиб, у, ўз навбатида, ҳудуднинг келгусидаги ижтимоий-иқтисодий ривожланишини белгилаб беради.

Албатта, капитал қўйилмалар учун сарфланган инвестициялар маълум вақт ўтгандан сўнг ушбу ҳудудда яратилаётган ЯХМнинг ўсишини таъминлашга хизмат қилади. Бу эса, аҳоли жон бошига тўғри келадиган истеъмол товарлари ва пуллик хизматларнинг кўпайишини ва шу ҳудудда истиқомат қилаётган аҳоли даромадининг кўпайишини таъминлайди.

⁵Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Прогнозлаштириш ва макроиқтисодий тадқиқотлар институти маълумотлари асосида тайёрланган.

Республика ҳудудларида 2020 йилда яратилган жами истеъмол товарларининг ичида Тошкент шаҳрининг улуши энг юқори кўрсаткични намоён этган бўлиб, қиймат кўринишида 79462,6 млрд.сўмга тенг бўлган (3.2.3-расм).

3.2.3-расм. Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган истеъмол товарлари ва аҳолига кўрсатилган пуллик хизматларнинг ҳажми, млрд.сўм⁶.

Аҳолига кўрсатилган пуллик хизматларнинг жами ҳажми 2020 йилда мазкур ҳудудда 21971,1 млрд.сўмга тенг бўлган. Мазкур кўрсаткич бошқа ҳудудларга нисбатан энг юқори қийматни акс этган. Энг паст кўрсаткич Сирдарёга тегишли бўлиб, бунга ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш суръати, аҳоли сони, меҳнат ресурсларининг малака даражаси, мавжуд инфратузилма, капитал ресурсларининг ҳолати каби бир қатор омиллар таъсир кўрсатган.

Ҳозирда республикада ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш борасида бир қанча комплекс ва узоқ муддатга мўлжалланган тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда. Ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятига баҳо беришда ҳудудда мавжуд бўлган иқтисодий ресурслар, ҳудуднинг интеллектуал салоҳияти ва ушбу салоҳиятдан амалда нечоғлик даражада фойдаланганлик, ҳудуднинг ресурс салоҳиятидан техник ва технологик жиҳатдан фойдаланиш имкониятлари ва мавжуд ресурсларнинг кўламадан келиб чиқиб, инвестицион дастурларнинг ишлаб чиқилиши ва бошқа бир қанча омилларнинг инобатга олиниши талаб қилинади.

Бугунги кунда ҳудудларнинг бир текис ривожланишини таъминлаш, ишлаб чиқариш кучларини уларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини эътиборга олган ҳолда жойлаштириш ва ҳудудий инвестицион дастурларни

⁶Ўша манба.

амалга ошириш борасида давлат томонидан тизимли ишлар амалга оширилиши ҳар томонлама мақбул ҳисобланади. Хорижий мамлакатларнинг тажрибасига кўра, айнан давлат томонидан инвестицион фаолликни ошириш, инвесторлар учун шарт-шаротиларни яратиш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш, солиқ ва божхона имтиёзларини тақдим этиш билан боғлиқ бўлган ижтимоий-иқтисодий сиёсат сабаб мамлакатнинг иқтисодий ривожланиши, миллий даромаднинг ўсиши намоён бўлган.

Қуйида, айнан инвестицион фаолликни оширган, бу соҳада тизимли ислоҳотларни амалга оширган ривожланган мамлакатларнинг эришган ютуқ ва тажрибаларининг тавсифига ўрин берилади.